

„A HÍR SZENT, A VÉLEMÉNY SZABAD”

Kozák Márton

Elmaradt számvetés

Most, hogy elülően végre az ostoba vihar **Eörsi István** ZDF-beli nyilatkozata körül, érdemes visszatérni egy fontos mondatára. Eszerint a kommunista politika olyan rossz volt, hogy „...ezek a jobboldali figurák most teljesen sértetlenül, mintha mi sem történt volna, mint Csipkerózsikák, semmit sem változva feltámadhattak negyven évig tartó alvás után”. **Eörsinek** igaza van. Itt valakiken tényleg nem fogott az idő. Érdemes kissé alaposabban utánagondolni, kik is zuhantak évtizedekkel ezelőtt mély álomba, s hogy joggal írható-e a kommunisták számlájára a hosszú szenderegést követő Csipkerózsika-ébredésük?

Kiss Gy. Csabának a Kortárs tavaly októberi számában megjelent írásában (Hol tévesztettünk utat? — kérdezte cikke címében az MDF-et vele együtt alapítóktól) volt egy szinte odavetett, témánk szempontjából azonban rendkívül fontos megjegyzése. A hetvenes—nyolcvanas évek fordulójának ellenzékét számba véve említette meg, hogy középosztályi hagyományokból származó „polgári” oppozíciós magatartásforma — szemben, nevezzük így, a népiesekével és az urbanusokéval — lényegében nem alakult ki.

Középosztályi tradíciókból származó „polgári”, vagyis a hajdani úri, történelmi középosztályt reprezentáló ellenzéki tömörülésről valóban nem tudunk. De alaposabban belegondolva azt is be kell látnunk, hogy szinte egyáltalán semmit nem tudunk a magyar történelem előző századai legfőbb politikaformáló rétegének Kádár-rendszerbeli létezéséről. Nem tudjuk, milyen tapasztalatot szűrt le 1945-ből, hogyan élte meg az ötvenes éveket és '56-ot, s hogy miként vélekedett a Kádár-korszakról. Az ötvenes évek tapasztalatain okulva megszilárdított életstratégia — amit Antall József nagyon pontosan így fogalmazott meg: „alámerülni és kibekkelni” — nem csupán egy ember sajátja volt. Visszavonulva a magánszférába, múzeumok hűvösébe, vendéglátó-ipari egységek élére, egyetemi tanszékek mélyére, vállalatok, hivatalok mikrovilágába, az réteg nem szervezte meg önmagát. S nemcsak hogy nem alakította ki önálló ellenzéki magatartásformáját, de egyáltalán semmi, a nyilvánosság számára elérhető módon nem reagált az elmúlt négy és fél évtized eseményeire. Mindezek alapján úgy tűnhetett föl, hogy az 1945-ös „urak futásával”, majd az azt követő évtizedek nagy társadalmi átrendeződésével az úri középosztály mint olyan végérvényesen lelépett a történelem színpadáról.

Nem így történt. Az 1988—1989-es fordulat készületlenül érte ugyan az egész társadalmat, de a korábbi évek szociológiai kutatásaiból, a szociográfiákból, dokumentumfilmekből — és a mindennapi életben szerzett tapasztalatokból — azért viszonylag jól meg lehetett becsülni, hogyan akarnak élni, mit akarnak, mire vágyanak a munkások, a kétlakiak, az értelmiségiek, a gémkázók, a kalákában házat építők, a háztájizók, az ingázók, a falun és a városban élők. Mindezek ismeretében azt lehetett gondolni, hogy a pszeudoszocializmus eltakarítása után konszenzus alakítható ki a jövő Magyarországnak alapkérdéseiben. Hiszen nem akar itt sen-

ki számottevő erő mást, mint szabadságot a gazdaságban, a véleménynyilvánításban, az utazásban, mint minél magasabb életszínvonalat, mint biztonságban tudni a családot és az országot, vagyis olyan világot, amelyben hozzávetőleg úgy lehet élni, mint bárhol másutt a kalandozások során megismert Európa nyugati felén. De hogy azzal a képtelen jelszóval, hogy „magyarnak magyar legyen az ellenzéke”, valamennyire is számottevő tömeget meg lehetne mozgatni, azt hiszem, kevesek fejében fordult meg. Vajon mi alakította ki az efféle képtelenségek megvalósulásának meghökentető folyamatát?

tette meg. A másik ok éppen ez: akadt egy olyan személyiség, aki képes volt ezt a réteget újraszervezni — ebből, csakis ebből a szempontból nevezhető Antall József történelmi személyiségnek. Nem lehet tudni, hogy könnyű dolga volt-e, hogy más alkalmas lett-e volna erre a munkára, mindenesetre tény, hogy hihetetlenül rövid idő alatt életet lehelt egykori osztályába. Hogy az éppen ilyen életre vágyott-e, hogy csakis egy múltba hanyatló élet élésére volt-e képes, vagy nagyrészt az őt életre keltő akaratóból lett-e ilyen, szinte eldönthetetlen, s a végeredmény szempontjából közömbös is. A lé-

alapítók akkor meglévő ellenszenvének is szerepe volt abban, hogy végül is köztársasági megbízott lett a főispánból. De az efféle averzió rövidesen az enyészeté lett. Megjegyzem, a gátlások leépülését Balsai István működése példázza a legjobban. A taxisblokád idején készült s a Beszélőben publikált magnófelvétel tanúsága szerint az igazságügy-miniszter akkor a törvényességre hivatkozva nem járult hozzá a taxisok rádióbeszélgetéseinek lehallgatásához. Két évvel később, Hankiss Elemérék ügyében már nyoma sincs semmiféle skrupulusnak.

Az úri középosztály nem csupán maga szerveződött meg meglepő gyorsasággal, hanem mint kiderült, megmaradt az a képessége is, hogy a társadalom jelentős rétegei számára a maga értékeit (bizonyára ezt tartja Boross Péter „magyar szellemiségnek” amely „harmonizál a néplélekkel”) tegye követendővé, viszonyítási ponttá valahogyan úgy, ahogy az a kiegyezést követően is történt. Akkor nem a létalapját veszített köznemesség olvadt bele a polgárosodó Magyarország értelmiségébe és polgárságába, hanem fordítva: a nem polgári, „úri” világ értékei jelentettek viszonyítási pontot a tanító, a kereskedő, az iparos, az ügyvéd, a hivatalnok, a házmester számára. Az ezt a mintát követni hajlandó réteg ugyan ma — hiába, a minta vonzereje erősen megkopott — összehasonlíthatatlanul vékonyabb, mint volt bármikor a történelem folyamán, csakhogy még ez is azt jelenti, hogy a népeség számottevő része mintegy föl-rügja az öt év előtti hallgatóságos konszenzust. Az erős kormány mellé nem erős ellenzék, szabad sajtót, független igazságszolgáltatást, hozzáértő hanglemeggyári igazgatót, elismert színházi szakembert, feddhetetlen köztisztviselőt (vagyis csupa normálisnak tetsző, józan ésszel belátható dolgot) akar, hanem magyart, nemzetit, keresztényt. Vagyis az adott helyzetben értelmezhetetlen. Például egy bankár akkor jó bankár, ha ért a pénzhez, s nem akkor, ha református.

Abszolúte történelmietlen ugyan, de érdemes eljátszani a gondolattal: alakulhatott-e volna másképpen az úri középosztály legújabb kori története? Ha egy valóban nagy tehetségű, államférfiúi képességekkel megáldott ember ébreszti négy évtizednyi álmából, lehetett-e volna más a végeredmény? Vihetett-e volna még egyszer, legalább megközelítően olyan pozitív szerepet, mint a reformkorban?

Mert a mostani s egyben utolsó szerepük a negatív hősé. Végtere is a komikus hős is hős. Hiszen minden kártétel ellenére is neveléses alakok — de hát lehet-e másképpen, amikor Csipkerózsikaként csetlenek-botlanak egy megváltozott világban? Talán nem véletlen, az embernek időnként az az érzése támad, hogy hiszen itt nem is a jobboldal támad föl, hanem az idiotizmus. Végtere is, aki a kurzus szellemének megfelelően az aradi vértanúk napján a Magyar Rádióban betiltja Mozart Requiemjének a sugárzását, az nem jobboldali vagy nemzeti, hanem idióta.

Az úri középosztály számvetése elmaradt. Ezért a mulasztásáért, valamint az ebből következő tévhitért, hogy lehetséges negyven év után egy változatlanul maradt világban ébredni, mindannyian nagy árat fizetünk.

„...akadt egy olyan személyiség, aki képes volt ezt a réteget újraszervezni — ebből, csakis ebből a szempontból nevezhető Antall József történelmi személyiségnek. Nem lehet tudni, hogy könnyű dolga volt-e, hogy más alkalmas lett-e volna erre a munkára, mindenesetre tény, hogy hihetetlenül rövid idő alatt életet lehelt egykori osztályába. Hogy az éppen ilyen életre vágyott-e, hogy csakis egy múltba hanyatló élet élésére volt-e képes, vagy nagyrészt az őt életre keltő akaratóból lett-e ilyen, szinte eldönthetetlen, s a végeredmény szempontjából közömbös is. A lényeg az, hogy olyan politikai erő lett a magyar belpolitika egyik meghatározó tényezője, amely szerint 1945-tel nem lezárult hazánk történelmének egy fejezete, hanem megszakadt annak lényegi korrekcióra nem szoruló folytonossága.”

A Kádár-rendszert elutasító, illetve a kritikájának hangot is adó értelmiségiek számára — legyenek a demokratikus ellenzék marxizmusból induló tagjai, pártreformerek, a polgári eszméken kívül mást soha el nem fogadó nagy tekintélyű tudósok vagy a népi írók örökségét zászlajukra tűzők — magától értetődő volt, hogy a háború előtti Magyarország berendezkedésével semmilyen közösség nem vállalható. De nem is gondolta senki, hogy létezhet olyan komolyan vehető politikai-társadalmi erő, réteg, csoport, amely ezt kívánná, ebben érdekelt lenne! Ez bizony tévedés volt a javából. Ennek méretei úgy váltak mind nyilvánvalóbbá, ahogyan a politikai közéletben 1989-től kezdve fokozatosan életre kapott, teret nyert az addig hallgató, létezéséről jelzést nem adó úri középosztály. Addig senki nem tudta, hogy ez a réteg létezik-e még egyáltalán, és ha igen, milyen erős képvisel, milyen eszméket követ, s főként milyen Magyarországot akar. A szó szoros értelmében senki, hiszen a világ változásaira nem reflektálva eltöltött évtizedek után ezekre a kérdésekre ők maguk sem tudtak válaszolni. Ha arra keresünk magyarázatot, hogy mégis mi az oka az úri középosztály váratlan reinkarnációjának, két tényezőt kell említeni.

Az egyik az, hogy az évtizedes elnyomás alatt akkor sem lett volna lehetősége e rétegnek a múlttal, saját történelmi szerepével való, a Bibóhoz hasonlóan őszinte szembenézésre, ha megléte volna ehhez a kellő elszántsága. Ezt bizony joggal számon lehet kérni a kommunistáktól. Ki-kicsak mint magánszemély végezhetette el a számvetést. Bibó megtette, Bartók megtette („...igazán szegyellem, hogy ebből az osztályból származom” — írta egy 1938-as levelében), Antall József vagy Boross Péter nem

nyeg az, hogy olyan politikai erő lett a magyar belpolitika egyik meghatározó tényezője, amely szerint 1945-tel nem lezárult hazánk történelmének egy fejezete, hanem megszakadt annak lényegi korrekcióra nem szoruló folytonossága. Olyannyira nincs szó semmiféle számvetésről, múlttal való szembenézéssel, hogy egy őszszel készített interjúban kérdésemre Boross Péter kereken kijelentette: egyáltalán nem osztja Bibó történelmszemléletét, a magyar történelmet nem tekinti „szakútcásnak” (Figyelő, 1993. október 21.). Bár-mennyire logikusan következik is ez a kijelentés a koalíció működéséből, mégis megdöbbentő volt hallani. Hiszen emlékezetem szerint a rendszer-váltás hallgatóságosan éppen Bibó történelmi analízisén alapult, azt fogadták el zsinórmértékül a közélet szereplői.

Azt hiszem, az úri középosztály s még talán maga Boross Péter is így volt ezzel — az ébredés pillanataiban ugyanis mintha valóban létezett volna ez a fajta konszenzus. Még az MDF-ben sem sokan gondolták volna 1989-ben, hogy egy évvel később sorra-rendre előkerülnek a háború előtti világ rekvizitumai, a koronás címtől a Trianon-emlékmű gondolat kíséretéig, a díszmagyaros minisztertől a doni katasztrófa átértékeléséig. Kiss Gy. Csaba mesélte, milyen hitetlenkedve hallgatta (hallgatták?) 1990 kora nyarán egy MDF elnökségi ülésen a kormány önkormányzati törvénytervezetét ismertető Antall Józseftől: főispán! A párt addigi, decentralizációt preferáló közigazgatási elképzeléseivel ellenkező tervezet is meglepetést okozott, no de az a kifejezés, hogy főispán! Hogy a két háború közötti falukatató írók örökségét büszkén vállaló MDF vissza akarja hozni a főispánt! Nyilván az annak idején még politizáló